

FİMLERDEKİ YENİÇAĞ AVRUPA'SI

Kezban ACAR-KAPLAN*

Öz: 1450'lerden 1750'lere kadar uzanan ve "Yeniçağ" veya Erken Modern Dönem olarak adlandırılan zaman aralığı, Rönesans, Coğrafi Keşifler, Reform, Mezhep Savaşları gibi gelişmelerin görüldüğü, Mutlak Monarşilerin ve Anayasal Monarşilerin geliştiği, değişime uğradığı çok önemli bir dönemdir. Avrupa tarihinde çok önemli bir yere sahip olan; Rönesans ve özellikle Coğrafi Keşiflerden dolayı dünyanın başka yerlerinde de etkiler yaratan bu dönem, batıda birçok çalışmaya konu olmuştur. Ancak filmlerde Yeniçağ konusu hiçbir çalışmada incelenmemiştir. Bu araştırma, *Zevk ve İstirap* (1965), *1492: Cennetin Keşfi* (1992), *Luther* (2003), *Her Devrin Adamı* (1966), *Kraliçe Elizabeth* (1998), *Elizabeth: Altın Çağ* (2007), *Cromwell* (1970), *Kraliçe Margot* (1994) ve *Üç Silahşorlar* (1993) filmlerinden yola çıkarak, Yeniçağ 'da ortaya çıkmış bazı olayların sinemada nasıl ele alındığını ve yorumlandığını analiz etmeyi ve filmlerin tarih eğitiminin bir materyali olarak kullanılıp kullanılmayacağını değerlendirmeyi amaçlar.

Anahtar Kelimeler: Yeniçağ, Erken Modern Dönem, Film, Tarih Eğitimi

EARLY MODERN EUROPE in MOVIES

Abstract: Extending from the 1450s to the 1750s Early Modern Europe was an important period during which many significant events and developments such as Renaissance, the Discoveries, Reform, the Thirty-Year Wars, the rise of absolute monarchies and/or constitutional monarchies took place. Due to some developments such as Renaissance and the Discoveries, Early Modern Era was also an important time period not only in Europe but also in many other regions of the World. Because of this, it has become a subject of many scholarly studies in the West. But neither in Turkey nor in the West, has Early Modern Europe in films appeared to be a subject of any scholarly study. This article, based on the analysis of some movies such as *Agony and Ecstasy* (1965), *1492: The Conquest of Paradise* (1992), *Luther* (2003), *A Man for All Seasons* (1966), *Cromwell* (1970), *Queen Elizabeth* (1998), *Elizabeth: Golden Age* (2007), *La Reine Margot* (1994) and *The Three Musketeers* (1993), aims to examine how some historical events were described in movies. It also seeks to show whether or not films can be used a material of history teaching.

Keywords: Early Modern Europe, Films, History Teaching

* Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, E-posta: kacar45@yahoo.com

Extended Summary

Purpose

This article analyzes how some important developments that took place in the Early Modern Era (1450s-1750s) have been reflected and shown in some films. It argues that based apparently on some historical information, most films not only give information on what happened during a certain period, but also draws the audience in the spirit and social and economic conditions of that time. They provide information on food, clothing, living space, etc. of a specific time and place. In other words, films bring life to historical places and events. They keep interest in history alive and induce people to learn more on what they see. The purpose of this study, by focusing on a bulk of selected movies on specific developments during the Early Modern Era, is to show that due to all these aspects, films can and might be used as a supplementary tool in history teaching.

Method

For this study, first I chose about 15 movies based on some suggestions and lists provided by syllabuses of some American universities or web pages on the internet. Then I selected and analyzed nine films that, in my opinion, described historical events and period in a vivid, influential and interesting way. I presented my analysis of them in a chronological order. During my analysis, I read many scholarly works on the Early Modern Era and completed some missing parts and provided some extra information on people and developments that are mentioned in films.

Results and Discussion

An analysis of films show that they can and might be used as complementary tool in history teaching for they have strong potential to make a strong contribution to a better understanding and learning of history.

Besides this general conclusion, a few more things can be said about how films describe and portray Early Modern Europe. Paul Hazard, in his book, *the Crisis of the European Mind*, implies that the Reformation was the key to the intellectual change in Europe. If we look at the developments such as the Religious Wars, power conflicts and later the Age of Reason, this implication seems quite right. Of course there is more to the effects of the Reformation

on Europe. Besides its contribution to the rational thinking and the expansion of religious freedom, the Reformation caused a power conflict between monarchs and the Catholic Church. Maybe due to these aspects of it, almost every single film analyzed in this study, in one way or another, touches upon the Reformation. It seems that it was the common denominator in all developments in the Early Modern Era. In several movies on England and Renaissance, it appears as a part of the power struggle between kings/queens and the Catholic Church or in some cases clashes between artists, intellectuals and the Pope. Also, in some other movies, the reformation appears as the most important cause of religious wars in countries like England and France.

In this context, the main actor, starting religious or political conflict and even wars, appears to be the Catholic Church that began to lose its prestige and power. Along with it, France and Spain where the Catholic Church still played an important role in political structure and power relations seem the most important supporters of the Catholic Church.

Despite its role in starting or enflaming conflicts between European countries or inside a specific country, the Catholic Church appears in good relations with renaissance artists. Even though the Pope had different views of God and human being, as shown in *Agony and Ecstasy*, the Catholic Church was one of the main sponsors of the Renaissance art and artists. This relation is presented beautifully in *Agony and Ecstasy*.

Another conclusion one can draw from the movies mentioned in this study is that despite their absolute-like powers, the rule of kings and queens in the Early Modern Europe was not totally absolute. Even though they had great influence on politics due to their role in decision-making, kings and queens had to share their power with their prime ministers, ministers or in some cases with their family members or the Catholic Church.

Conclusion

As suggested in this paper, films can be used as a supplementary tool in history teaching, both giving information on historical events and contributing to analytical thinking skills of students. However, while using them, it is important to provide students with scholarly information on time periods or events that films are about. This way, students should compare what really happened and to what degree and how they were represented in films.

Giriş

Türkiye’de Yeniçağ, Batı’da Erken Modern Dönem olarak adlandırılan ve 1450’lerden 1750’lere kadar uzanan zaman aralığında Avrupa’da birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Rönesans, Coğrafi Keşifler, Reform, Mezhep Savaşları gibi gelişmeler sadece o dönem Avrupa’sı için değil bütün dünya için çok önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu kadar önemli gelişmeler hem edebiyata hem de filmlere konu olmuştur. Ülkemizde veya batıda bu gelişmelerin Beyaz perdedeki anlatımlarını inceleyen, analiz eden hiçbir akademik çalışma yoktur.

Oysa hem Türkiye’de hem de Batı’da, film-tarih ilişkisi birçok çalışmaya konu olmuş ve filmlerin tarih çalışmaları için bir kaynak, tarih eğitimi için ise bir araç olup olmayacağı birçok makale ve kitapta tartışılmıştır. Ülkemizde konu son on yıldır ilgi çekmişken, Batı’da yaklaşık yüz yıldır tartışıldığı görülür. Örneğin B. J. Elliot, 1977’de basılan, “Tarih Eğitimi Filminin Başlangıcı” isimli makalesinde, İngiltere’de filmin eğitimde yardımcı bir araç olup olmayacağına dair ilk önemli sorgulamanın 1910’ların sonunda başladığını yazar. 1925’te Kamu Ahlakı Ulusal Konsülü’nün konuyla ilgili bir rapor hazırladığını ve bu raporda filmlerin eğitimdeki potansiyel etkisini kabul etmekle birlikte, soyut kavramları anlama yetenekleri henüz çok gelişmemiş olan 12 yaş altı çocuklar için bu potansiyelin çok fazla abartılmaması gerektiğini belirtir (Elliott, 1977). Ancak bu tür istisnai bazı girişimler dışında film ve tarih eğitimi konusunun Batı’da özellikle 1970’lerde yoğun bir ilgi gördüğü söylenebilir.

ABD gibi bazı ülkelerde bu tartışmaların uygulamaya bile konduğu ve Amerika Tarih Derneği gibi kurumlara tarafından tarih derslerinde gösterilmek üzere bir film koleksiyonu ve projesi geliştirildiği görülür. Amerikan Tarih Derneği’nin o dönemdeki tarihi filmler projesinde görev alan Martin A. Jackson, “Filmlerin Gelecekte Tarihteki Rolü” isimli çalışmasında bu konuda ayrıntılı bir bilgi sunar. Onun verdiği bilgilere göre 1970’lerin sonunda birçok Amerikan üniversitesinde ve orta öğretim kurumunda tarihi filmlerden oluşan bir film seti oluşturulmuş, bunların izlenmesi için okullarda filmlerin bireysel ya da toplu olarak izlenmesi için gerekli araç gereç (projeksiyon cihazı, ekrana arkadan yapılan projeksiyon gibi) sağlanmıştır. Hatta her okulda tarihi filmler ve belgeseller gibi eğitimde kullanılabilecek görsel araçların yer aldığı görsel medya bölümü oluşturulmuştur. Batı ülkelerindeki bu tür çabalar ve hem 1970’lerde hem de müteakip yıllarda yapılan çalışmalar, filmlerin tarih eğitimin çok önemli bir aracı

olduğu konusunda genel bir fikir birliği olduğunu gösterir (Jackson, 1973). Bunun sebepleri konusunda ise farklı görüşler vardır.

Ülkemizde ise tarih eğitimi-film ilişkisi 2000’li yılların başlarından itibaren tartişılmaya başlamış gözükmektedir. Bu konuda ilk yazarlardan İsmail Demircioğlu ve Sezai ztaş, konuyla ilgili makalelerinde, Amerikalı eğitimci Edgar Dale’in ortaya attığı bir görüşe yer vererek filmlerin etkin öğrenme araçlarından biri olduğunu ileri sürerler. Dale’e göre, insanlar ne kadar duyu organı kullanırsa o kadar iyi öğrenirler ve geç unutulur. Ayrıca, en iyi öğrenme metodu kendi kendine öğrenmedir (Demircioğlu, 2007; ztaş, 2008).

Filmlerin etkin öğrenmedeki önemine vurgu yapmak isteyen Demircioğlu öğrenmeyle ilgili araştırmalardan çıkan ve genel kabul görüş gibi gözüken “ğrenciler okuduklarının %10’unu, duyduklarının %20’sini, gördüklerinin %30’unu hem görüp hem duyduklarının %50’sini, görüp, işitip ve söylediklerinin %80’ini, görüp, işitip, dokunup ve söylediklerinin %90’ını öğrenirler” görüşüne yer verir. Sonuç olarak, bu görüşlerden ve araştırma sonuçlarından hareketle, Demircioğlu ve ztaş, hem birden fazla duyu organımızı için içine kattığı hem de bir tür kendi kendine öğrenme aracı olarak işlev gördüğü için, filmlerin etkin öğrenme araçlarından birisi olduğunu ima ederler (Demircioğlu, 2007; ztaş, 2008).

Filmlerin tarih eğitimindeki yeri ve önemini değerlendiren bu iki çalışma dışında bugüne dek yapılmış tarih eğitimi-film veya medya ilişkisini inceleyen çalışmalardan çoğu orta ğretim veya niversite ğrencilerinin veya öğretmenlerin tarihi filmlere ve dizilere bakışını değerlendirirler (Aktekin ve oban, 2012; ztaş vd., 2013; engen ve Demir, 2013; ztaş, 2015, Bozkurt ve Bayındır, 2015; Kaya ve Günal, 2015; Ocak ve Selimoğlu, 2016). Bu çalışmaların hemen hepsi, Batıdaki çoğu çalışma gibi, filmlerin tarih eğitiminde kullanılması gerektiğini ifade ederler. Ancak bunun nedenleri konusunda farklı görüşler vardır. Bir kısmı filmleri, monoton ve sıkıcı tarih eğitimini ilginç ve zevkli kılabilcek bir araç, bir kısmı da toplumsal ve ahlaki değerlerin öğrencilere aktarılmasında ve kolektif belleğin inşasında etkili bir vasıta olarak görür. Bütün bu çalışmalar, ülkemizde tarih eğitimine farklı bakışlar olduğunu ve filmlerin eğitimdeki öneminin o veya bu sebepten giderek daha çok anlaşıldığını göstermesi açısından önemlidir. Ancak aynı zamanda filmleri sadece Türk tarihiyle sınırlı tuttukları için eksiktirler.

Bu çalışma Yeniçağ Avrupa'sındaki gelişmeleri filmler aracılığıyla sunarak ve bunu yaparken filmleri bir tarih materyali olarak eleştirerek, Türkiye'deki konuyla ilgili çalışmalara bir katkı yapmayı ve konuya ilgi duyanlara yeni bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

Amaç ve Yöntem

Bu makale 1540-1750 döneminde Avrupa'da meydana gelen belli başlı olayların filmlere nasıl yansıdığını analiz eder ve büyük çoğunluğu tarihi gerçekliklere dayanarak yapılan bu filmlerin, sadece tarihi bilgiler sunmakla kalmadığına, aynı zamanda izleyiciye o dönemin yaşam koşulları, ruhu, giysileri, yiyecekleri, mekânları vs. gibi birçok konuda da bilgiler sunduğuna dikkat çeker. Filmler, tarih kitaplarından haklarında bazı bilgiler edindiğimiz mekânlara, kişilere ve olaylara ruh ve can katan, izleyicide gördüğü şeyler hakkında merak duygusu uyandıran ve bu anlamda kişileri araştırmaya teşvik eden çok önemli kaynaklardır. Bu özellikleri dolayısıyla tarih eğitiminde de kullanılabilir son derece önemli araçlardır.

Ayrıca tarihi filmler, tarihi gerçeklik ile kurgunun ayırtına varmak isteyen ve daha fazla bilgi edinmek yolunu seçenler için analiz ve değerlendirme yeteneğine katkıda bulunan kaynaklardır. Kaldı ki bu çalışma için analiz edilen filmlerin, bazı fantastik öğeler içermelerine rağmen, büyük oranda tarihi gerçekleri yansıttığını ve bu yüzden de Erken Dönem Avrupa'sına ışık ve ayna tutan birer araç olduğunu söylemek mümkündür.

Böylesine önemli işlevlerinden dolayı tarihi filmler, tarih eğitiminde birer araç olarak kullanılabilir ancak bu yapılırken, bu makalede dikkat edilmeye çalışıldığı gibi, filmlerde verilen bilgilerin tarihi gerçekliklere uygun olup olmadığı da analiz edilmeli, filmlerde geçen konuların ne kadar gerçeklik içerdiğine vurgu yapılmalıdır.

Bu çalışma için, öncelikle Amerikan üniversiteleri başta olmak üzere bazı yükseköğretim kurumlarında tarih eğitimine yardımcı olmak amacıyla dersler için önerilen filmlerden ve genel anlamda internette yapılan araştırma sonucu Erken Modern Döneme dair ne tür filmler olduğu saptanmıştır. Daha sonra söz konusu döneme damgasını vurmuş, burada bahsi geçen filmlerden çok daha fazla sayıda film izlenmiş ancak değerlendirme için ele alınan konuyu en etkileyici ve tarihi gerçekliklere uygun biçimde sunan yapımlara yer verilmiş ve bunlar hem kronolojik bir akış içinde hem de konu bütünlüğü esas alınacak biçimde sunulmuştur.

Bulgular

Bu bölümde, tarih öğretiminde kullanılabilecek, öğrencilerin tarihsel düşünme becerilerinin gelişimine katkıda bulunabilecek, görsel birer kaynak olarak hizmet edebilecek bir takım filmlerden önemli görülen bazı kesitler sunulmuş ve analiz edilmiştir. Bu yapılırken de filmlerde bahsi geçen konuların özellikle hangi yönlerine vurgu yapıldığına da dikkat çekilmiştir.

Rönesans (14.-17. Yüzyıl): Yeniden Doğuş

Din merkezli orta çağ Hıristiyan dünyası tarafından ihmal edilen Pagan Roma uygarlığının yeniden keşfi ile başlayan; akli, sorgulamayı ve özgür araştırmayı vurgulayan Rönesans, edebiyat, sanat ve bilimde önemli gelişmelere zemin hazırladı ve sahne oldu.

İlk, İtalyan coğrafyasında başladı; oradan Avrupa'nın hemen her yerine yayıldı. Bunun nedenlerinden biri, Roma uygarlığının merkezi olan İtalya'da bu dönemden kalan eserlerin eski çağ uygarlığına ilgi uyandırması; ayrıca Akdeniz kıyısında olduğu için Bizans ve İslam dünyasından fikirlerin bu coğrafyaya kolayca ulaşabilmesiydi. Bunların yanı sıra, Roma'daki papaların ve diğer din adamlarının dini içerikli sanata destek vermesi de özellikle sanattaki Rönesans'ın burada başlamasında etkili olmuştur. Son olarak, ticaretin canlanmasının sonucu olarak burada gelişen ve zenginleşen Venedik'teki zengin tüccarlar, Milan'daki Sforzalar ve Floransa'da Mediciler gibi varlıklı ailelerin sanatsal, edebi ve bilimsel çalışmaları finanse etmesi Rönesans'ın İtalyan coğrafyasında doğmasına ve gelişmesine etki etmiştir (Perry, 1997: 213-216).

Rönesans, Erken Modern dönemde ortaya çıkan bütün gelişmelerin ortak paydası gibidir. Hem hepsinin ortaya çıkmasına etki etmiş, hem de zaman içerisinde hepsinden beslenmiştir. Bu nedenle bu makalede incelenen hemen her filmde Rönesans dönemine ait bir gelişme veya isimden mutlaka bahsedilmiştir. Bu kadar önemli bir dönem hakkında yapılan ve tarih eğitiminde de bir kaynak olarak kullanılabilecek filmlerden birisi de 1965 tarihli *Zevk ve İstirap*'tır.

Rönesans döneminin en ünlü sanatçılarından İtalyan Mikelangelo di Lodovico Buonarroti Simoni (1475-1564), resim ve mimariden heykele kadar sanatın farklı dallarıyla uğraşmış ama en çok heykelleriyle nam salmıştır. Ayrıca onlarca heykel ve freske imza atıp

Roma'nın yeniden inşa ve düzenlenmesinde de önemli görevler almıştır (Perry, 1997: 220-222).

Mikelangelo'nun hayranlık uyandıran eserlerinden San Piedro Katedralinin kubbe görüntüleriyle başlayan film, o dönem Roma'sı; hatta İtalyan coğrafyasının siyasi ve kısmen ekonomik ve toplumsal yapısı hakkında bilgiler verir.

Filmde, Mikelangelo'nun Toskana doğumlu olmasına rağmen sanat çalışmalarının büyük çoğunluğunu Rönesans sanatının merkezi olan Floransa'da ve Roma'da gerçekleştirdiğini görüyoruz. Bu şehirlerden ilki olan ve Mikelangelo'nun imza attığı binalar ve heykellerle yeniden yaratılan Floransa, "yeni Atina" olarak tanımlanır. Bu şehir devletinin başında 1479'dan beri Medici ailesinden Prens Lorenzo vardır. Roma'da ise Papa hâkimdir. Filmde hem "Muhteşem" Lorenzo hem de Papa, sanatın ve sanatçının hamileri olarak tasvir edilirler. Bu isimlerin sanatsal çalışmalara verdiği desteklerle yeniden inşa edilen İtalyan şehir devletleri, bir yandan Fransızların saldırıları, bir yandan da bu savaşların getirdiği siyasi ve ekonomik sorunlarla boğuşmaktadırlar.

Filmde Roma'nın ve diğer bazı İtalyan şehirlerinin düşman istilasına uğradığı belirtilir ama bu istilanın veya savaşların arka planı hakkında bilgi verilmez. Tarihi kaynaklara göre, savaşı ilk başlatanlar Vatikan'ın da için de bulunduğu; Kutsal Roma İmparatorluğu, İspanya ve Fransa'dan müteşekkil Camrai Ligi (1508-1510)'dir. Hep birlikte Venedik'e savaş açan bu devletler daha sonraki dönemlerde saflarına İngiltere, İsviçre, Floransa İskoçya, Milan ve Ferrara'nın da katılımıyla Venedik'i yenmişler ve birçok İtalyan şehir devletini hâkimiyetleri altına almışlardır. Ancak daha sonra Papa II. Julius (1443-1513) İtalyan topraklarında yabancı tahakkümüne neden olduğu gerekçesiyle bu ligden ayrılmış ve Venedik'le ittifak anlaşması imzalayarak özellikle Fransa'nın İtalyan topraklarından çekilmesini sağlamıştır (Finlay, 2008).

Filmde II. Julius, at üzerinde ve askeri bir üniforma içinde ya savaşa giderken ya da savaştan gelirken, bir Papadan ziyade siyasi ve askeri bir lider olarak lanse edilir. Bazı kaynaklarda II. Julius'un gerçekte savaşlarıyla nam saldığı ve bu yüzden "savaşçı papa" lakabını aldığı belirtilir (Shaw, 1993).

Savaşların filme yansıyan bir diğer yönü, ekonomik sıkıntılardır. Savaş sahnelerinde oradan oraya kaçan insanların üzerindeki eski püskü giysiler, zafer kazandıktan sonra şehre giren papanın dağıttığı paraları kapışan insanlar, ekonomik sıkıntının en azından halktaki

etkisine dair bazı ipuçları sunar. Ancak filmde savaşın halka yansımından ziyade sanata olumsuz etkisine yer verilir.

Savaşın sanata en önemli etkisi bazı sanat eserlerinin yağmalanmasıdır. Bir sahnede Papa, kendisinin resmedildiği bir bronz heykelin düşmanlar tarafından eritilip, topa dönüştürüldüğünü belirtir ve aynı yıkımın Sistina Şapel'in başına da gelme ihtimalinden duyduğu endişeyi ifade eder. Ancak buna rağmen savaş döneminde bile sanatsal çalışmalar devam eder.

Bunlar dışında filmde Rönesans dönemine özgü üç konu daha öne çıkar; bunlardan ilki, daha önce bahsi geçtiği üzere sanat ve sanatçıların siyasetçiler, din adamları veya zengin tüccarlar tarafından finanse ve himaye edilmesidir. Konuyla ilgili bir sahnede Papa ile arası açılarak, Sistina Şapel'deki işine son verilen Mikelangelo, başladığı işi bitirmek istediğini ama bunun için de papadan af dilemeye gönlünün razı olmadığını ima eder. Mikelangelo'dan sonra Sistina Şapel'i resmetme işi kendisine verilen ama aslında Mikelangelo'nun bitirmesinin daha doğru olacağını düşünen Rafael (1483-1520) Mikelangelo'yu Papa'dan özür dilemesi ve işine geri dönmesi ikna etmeye çalışır. Çünkü Rafael'e göre sanatçılar, yaratma arzularını doyumak ve üretmek için daha çalışmaya başlamadan zengin bir iş adamı, bir tüccar bir papa veya prens gibi bir hami bulmak zorunda olan insanlardır. Bu yönleriyle de "güçlülerin kapı eşiğinde güzellik satan fahişelerden" farksızdırlar.

İkinci ve üçüncü konular ise kilisenin ve sanatçıların hem Tanrı'ya hem de insana bakışları açısından birbirlerinden ayrılımlarıdır. Papa II. Julius, Mikelangelo ile Sistina Şapel'in tavanındaki resimler hakkında konuşurken, onun Tanrı'yı kızgın ve intikam dolu bir varlık olarak değil, güçlü, yumuşak başlı ve sevecen bir varlık olarak çizmiş olmasından duyduğu şaşkınlığı dile getirir. Aynı şaşkınlığı insanları çıplak bir biçimde ve onun düşündüğünden farklı bir ruh haliyle çizmiş olması için de ifade eder. Resimlerdeki çıplaklığın dinen uygun olmadığını belirten Papa, insanın resimlerdekini aksine "yoz, kötü ruhlu, elleri kana bulanmış ve lanetlenmeye mahkûm" olduğunu belirtir. Mikelangelo, şapelin duvarları ve tavanındaki figürleri ilk insandan yola çıkarak çıplak çizdiğini ve bu çıplaklığın insanın masumiyetini temsil ettiğini ifade eder. Mikelangelo'ya göre, insan özünde sadece masum değil, aynı zamanda kendisine bahşedilen hayata minnettardır ve o yüzden de kötü değil, iyi ve mutlu çizilmelidir.

1492: Cennetin Keşfi: Yeni Dünya, Yeni Ürünler, Yeni Umutlar

Erken Dönem’de ortaya çıkan bir diğer önemli gelişme Coğrafi Keşiflerdi. 1490’lardan başlayan ve 1750’lere kadar süren keşiflerin ekonomik, dini birtakım nedenleri vardı. Avrupa’da filizlenmekte olan kapitalizmi beslemek için yeni ticaret yolları ve ortakları bulmak amacı ve özellikle Osmanlıların Levant’a sızdıktan sonra, yüksek gümrük vergileri almaları, keşiflerin en önemli nedenlerindendi. Ayrıca ve özellikle altın, gümüş ve baharat, ipek gibi ticaret ürünlerinin bolca bulunduğu Doğu’ya veya daha spesifik anlamda Hindistan’a ulaşmak için alternatif yollar bulma isteği de etkiliydi. Hatta keşiflerin temel amacı buydu (Love, 2006: 11-15).

Bu amaçlarına ulaşmada Rönesans’ın etkisiyle Avrupa’da coğrafya bilgilerinin artması ve gemicilik deneyiminin çoğalması, pusulanın öğrenilmesi, harita, denizcilik, ateşli silahlar ve gemiciliğin gelişmesi önemli katkılar yaptı. Ayrıca, kâşiflere zengin aileler, prensler ve krallar tarafından verilen maddi destek de keşiflerde önemli bir rol oynadı (Love, 2006: 11-17, 88-89, 168; Goldin ve Kutarna, 2016: 60-62).

Keşiflerle anılan en önemli isimlerden biri Kristof Kolomb’du. Cenovalı bir denizci ve kâşif olan Kolomb (1451-1506), orta sınıf bir aileden gelmekteydi. 22 yaşında iken Cenova’nın Centurion, Di Negro ve Spinola gibi aileleri için deniz ticareti yapmaya başlamıştır. Hırslı bir denizci olan Kolomb, işleri için Kastilya dili, Portekizce, Latince öğrenmiş; Ptolemy’nun Greko-Roman coğrafyası üzerine çalışmalarını, Kardinal Pierre d’Ailly’nin *Imago Mundi*,¹ Marco Polo’nun (1254-1324) ve Sir John Mandeville’nin seyahat notlarını, Pliny’nin *Doğa Tarihi* ve Papa II. Pius’un *Historia Rerum Ubique Gestarum* isimli eserlerini okumuştur (Washington, 1828: 1. Cilt).

1992 yılı, ABD, Fransa ve İspanya ortak yapımı olan *1492: Cennetin Keşfi* isimli film, esas itibarıyla Kolomb’un, Marco Polo’nun zenginliklerini övdüğü Asya’ya ulaşma çabasını ve bunun yerine Amerika kıtasındaki bazı adaları keşfetmesini anlatır. Bunu yaparken de Kolomb’un kişiliği, Asya’ya ulaşmak için yaptığı planlar ve hazırlıklar, Katolik Kilisesi’nin ve İspanya Kral ve Kraliçesinin Kolomb’a ve savunduğu görüşlere bakışı, İspanya’nın o dönemde içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durum, Kolomb’un fetih politikası, keşfedilen yeni yerlerdeki

¹ George Nunn, eski tarihli bir çalışmasında, *The Imago Mundi*’nin, Columbus’un keşif yolculuğu planlarında iddia edildiği kadar etkili olmadığını savunur (Nunn, 1935: 646-661).

halkla ilişkileri ve keşiflerin sonuçlarına dair önemli ve ayrıntılı bilgiler sunar. Bu yönüyle film, Keşiflerle ilgili, birçok kaynaktan öğrenilebilecek bilgileri bir belgesel tadında sunan, tarih eğitiminde de kullanılabilir görsel bir kaynak olarak çıkar karşımıza. Filmde, Kolomb, dünya coğrafyası konusunda belli bir bilgiye sahip ama buna rağmen yedi yıldır Asya'ya ulaşma planlarına destek bulamayan ama yine de vazgeçmeyen son derece hırslı bir kâşif olarak tasvir edilir. Keşif yolculuğuyla ilgili planları ve görüşlerini destek olabileceğini düşündüğü herkesle paylaşır. Bunlardan biri olan Katolik Kilisesindeki bir din adamı aracılığıyla İspanya Kralı ve Kraliçesi ve Kraliyet Kurulu için Salamanca Üniversitesinde keşif planlarını anlatan bir sunum yapar. Sunumunda, amacının Hindistan'a ve Asya'ya ulaşmak olduğunu çünkü Asya'nın "zengin krallıklar, baharat ve altının kıtası" olduğunu ifade eder. Bu bilgi için de Marco Polo'ya referansta bulunur ve onun seyahatnamesinde "Çin'de veya Asya'da en kötü binaların bile altınla dolu olduğunu" yazdığını belirtir. Ayrıca Asya'ya giderek oradaki insanları "Tanrı'ya yaklaştırmak" gibi bir amacı da olduğunu söyler.

Kolomb'a göre bu amaçları gerçekleştirmek çok da zor değildi çünkü Toscanelli'nin, Tyr'ın ve Fransız kardinali d'ally'nin hesaplamalarına göre okyanusun Avrupa'ya mesafesi sadece 3.750 km idi ve bu mesafeyi yedi haftada almak mümkündü. Ancak Aristo'ya referansta bulunan ve okyanusa olan mesafenin 11.000 km olduğu konusunda ısrar eden Kraliyet Kurulu üyeleri, Kolomb'un amaçladığı şeylerin insan bilgisinin sınırlarını aşan nitelikte olduğunu söylerler ve Kolomb'un keşif planını reddederler. Kral ve Kraliçe de Kraliyet Kurulunun kararlarını temel alarak Kolomb'a istediği desteği vermezler. Ancak aynı saray, özellikle Kraliçe araya kendisine borç veren bir banker (Louis Santangel) girince kararını değiştirir ve Kolomb'a destek verir. Kraliçeye göre altın, yeni ülkeler ve baharatlar vadeden bir adama, iki devlet ziyafetine harcanacak paradan kısarak destek olmak mümkündü.

Modern çalışmalarda olduğu gibi filmde de Kolomb'un keşif yolculuğuna çıkmadan önce İspanya Kralı ve Kraliçesi ile bir kontrat imzaladığından ve iki ziyafet parasından çok daha fazlasını istediği anlatılır. Hem kaynaklarda hem de filmde geçtiği üzere Kolomb saraydan kendisine okyanusların amirali unvanı verilmesini, keşfettiği ve keşfedeceği tüm toprakların valiliğini, şövalye olmayı, altın mahmuz giymeyi ve torunlarına Don Christopher adını bırakmayı, yetkisi altında kazanılmış servet veya paranın, incilerin, metallerin, baharatların ve diğer karlı kaynakların onda birini istemiştir. Bu teklifleri ilk başta kabul edilmemiş ama vaat ettikleri düşünülünce daha sonra desteklenmiştir.

3 Ağustos 1492'de Palos Limanından yola çıkan Kolomb'un keşif yolculuğunun daha önce belirttiği süreden yani iki haftadan daha uzun sürmesi, gemilerindeki denizcilerinde umutsuzluk ve telaş ve öfkeye neden olur. Kolomb, onlara devam etmeleri durumunda "okyanusu geçen ilk insanlar" olacaklarını hatırlatır ve her birine yıllık 10.000 altın bağlama sözü verir. Ayrıca yolculuk esnasında Kolomb'un pusulayı kullanması ve bunu diğer denizcilere de öğretmesi dikkat çeker. Netice itibariyle zorlu bir yolculuktan sonra Kolomb ve ekibi 12 Ekim 1492'de Guanahani Adasına ulaşırlar. Kolomb, adaya İspanya adına el koyar ve ismini de San Salvador olarak değiştirir. 5 Aralık 1492'de ise Haiti'ye ayak basarlar ve adını La Navidad olarak değiştirirler. Bu adalarda yerlilerle karşılaştıklarında Kolomb, denizcilerini ve beraberindekileri yerlilere saygılı davranmaları, inançlarına saygısızlık etmemeleri, yağma yapmamaları ve hepsinden önemlisi zor kullanmamaları için uyarır. Daha sonra Haiti'de 39 adamını bırakarak İspanya'ya geri döner ve beraberlerinde İspanya'ya bazı yerliler, altın ve tütün götürürlür. İspanya kral ve kraliçesine yerliler hakkında bilgiler verir.

Filmde yer verilen en ilginç konulardan birisi de Kolomb'un keşfettiği yerlerde Leonardo da Vinci'den esinlenerek, onun çizdiği modellerden yola çıkarak bazı şehirler inşa etme teşebbüsüdür. Bu model şehirlerde kilisenin ilk inşa edilen binalardan biri olması, keşiflerdeki Hıristiyanlığı yayma amacını göstermesi açısından önemlidir. Filmde keşiflerin sonuçlarına dair çok fazla bilgi verilmez ama modern çalışmalara bakılırsa, Coğrafi Keşifler, denizaşırı ticaret yollarının ve bölgelerinin bulunmasına, Avrupa'da ticaret hacminin genişlemesine ve Belçika'daki Brugges gibi bazı Avrupa şehirlerinin büyümesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca keşifler sonucunda İspanya, Karayip Adalarına, Florida'ya, Texas'a, Kaliforniya'ya, Meksika'ya, Orta Amerika'ya ve Brezilya hariç bütün Güney Amerika'ya hâkim olmuştur.

Reform: Katolik Kilisesi'ne Başkaldırı ve Eleştiri

Modern kaynaklarda Reform, 1517'de Martin Luther'in 95 Tez'ini okumasıyla başlar ve Protestanların inanç özgürlüğünü garanti eden 1648'deki Westfalya Antlaşması ile son bulur. Ancak 1648'den sonra da Fransa ve İspanya'da Katolik olmayanlara uygulanan baskı, bu tanımın doğru olmadığını gösterir.

Reformun sebepleri, esas itibariyle kilisedeki yolsuzluklar, Endüljans (günahlardan af kâğıdı) ve kilise makamlarının alım ve satımı (*simony*) idi. Akla ve özgür düşünceye önem vererek, bu sorunların dile getirilmesini ve Orta çağ geleneğinin mercak altına alınmasını sağlayan Rönesans felsefesi Reform'un diğer bir nedeniydi. Her ne kadar bu bildiride

değerlendirilecek Luther isimli filmde hiçbir referansta bulunulmasa da bu bağlamda özellikle Hollandalı ilahiyatçı, hukukçu ve devlet adamı Desiderius Erasmus'un (1466-1536) çok büyük bir katkısı vardı. Ritüel ve merasimden çok içten adanmaya önem veren Erasmus, gerçek din olgusuna ya da kavramına dikkat çekmiş, *Deliliğe Övgü* isimli eserinde, Katolik Kilisesi'ni şarlatan bir sınıf olmakla eleştirmiştir. Ayrıca antik çağ dönemi metinlerini inceleyerek ve didaktik ritüel yerine ahlaki/etik öğretileri öne çıkartarak Luther'in çalışmaları için sağlam bir zemin hazırlamıştır (Lee, 2009: 20-27).

Erasmus dışında genel olarak hümanistlerin entelektüel ve ruhban sınıfı karşıtı tutumları Luther'in dine bakışında etkili olmuştur. Özellikle Kuzey Almanya'nın eğitimli kesimi, şehir halkı ve Alman prensleri, Luther'in görüşlerini daha çok benimsemişler ve sosyal, ekonomik ve siyasi şartlardan duydukları memnuniyetsizlikleri Luther'in öğretileriyle ifade etmişlerdir (Lee, 2009: 28-34).

Örneğin büyümekte olan burjuva sınıfının serbestçe ticaret yapabilmek, uluslararası engelleri kaldırmak arzusu bireysel hümanizm çağrısına katkıda bulunmuştur. Bu kişilerin çoğu için papalık kurumu son derece kuralcı ve fiyatlara ve faize ilişkin uygulamaları ise son derece katıydı. Kuzeyde ticaretle uğraşan şehirliler ve prensler ise kilisenin hiçbir vergi ödememesinden ve başkalarının ödediği vergilerin Roma'daki papaya gönderilmesinden son derece rahatsızdı. Bu rahatsızlıklar, hümanistlerin kilise karşıtı tutumlarıyla birleşince reform için baskılar ve istekler artmıştır (Lee, 2009: 35-41). *Luther* isimli film hem Reform'un lideri olarak kabul edilen Martin Luther'in (1483 -1546) yaşamından kesitler sunar hem de Reform'un doğuşu ve gelişimi hakkında bilgiler verir. Bu yönüyle tarih öğretiminde kullanılabilir bir araca dönüşür.

Filmde, Luther'in orta sınıftan geldiği, ailesinin desteğiyle hukuk eğitimi aldığı ama buna rağmen, bir kiliseye giderek papaz olduğu belirtilir. Filmin en çarpıcı konularından birisi, papaz olan Luther'in Katolik Kilisesi'ne başkaldırmadan önce kendi içinde de mücadele etmesidir. Bu içsel mücadelenin temel sebebi, Erken Modern Dönemde bütün Avrupa'da çok yaygın bir biçimde karşımıza çıkan "günahkârız" duygusu ve bu günahlardan dolayı Tanrı tarafından şiddetli bir biçimde cezalandırılma korkusudur. Luther, ilk görev yaptığı manastırda kendisine ruhani destek veren bir rahibin telkinleri sonucunda, Tanrı'nın korkulacak bir varlık olmadığına; aksine sevgi dolu ve bağışlayıcı bir varlık olduğuna kanaat getirir.

Fakat filmin asıl konusu Luther'in Katolik Kilisesi'ni neden ve nasıl eleştirdiğidir. Bu bağlamda Luther'in bir görev için Roma'ya yaptığı seyahatin ve buradaki gördüklerinin çok önemli bir etkisi vardır. Filmde çok etkileyici bir biçimde verilen bu seyahat sırasında, Luther San Pedro Kilisesi'ne doğru giderken, Kilisesinin merdivenlerinin başında kurulmuş bazı stantlar görür. Bu stantlarda Katolik Kilisesi papazları tarafından, üstlerinden başlarından acı, korku ve fakirlik akan halka endüljans satıldığına şahitlik eder. Ayrıca hemen her yerde azizlerin, azizelerin resimleri, haç gibi dini sembollerin satılmasına tanık olur. Luther, Roma'dan dönünce Katolik Kilisesi'ne karşı ilk çıkışlarını bu konular üzerinden yapar.

Luther'e göre hem endüljans hem de kutsallık atfedilen nesnelere satılması dini inançların sömürülmesinden başka bir şey değildir. Bu eleştirileriyle endüljans satışlarında düşüşe ve Kilise'ye karşı isyana neden olan Luther, başlangıçta Katolik Kilisesi tarafından hiç ciddiye alınmamış, Papa X. Leo onu "sarhoş bir Alman" olarak tanımlayıp, "ayıldığı zaman fikrini değiştireceğini" iddia etmiştir. Ancak 95 Tez'de ifade edilen fikirlerinin çok hızlı bir biçimde yayıldığını görünce, Luther'e birçok ilahiyatçı ve elçi göndererek onu bazı ifadelerini değiştirmesi için ikna etmeye çalışmıştır (Randell ve Tarr 2008). Filmde Papa ile Luther arasında aracılık yapan en önemli isimlerden biri de Kardinal Cajetan (gerçek adı Tommaso de Vio, 1469 -1534) olarak çıkar karşımıza. Ancak bu gibi isimlerin çabasına rağmen Luther görüşlerinden vazgeçmez; hatta onları ayrıntılı bir biçimde açıkladığı *Alman Ulusunun Hıristiyan Aristokrasisi, Kilisenin Babilonlar tarafından Esir Alınması ve Bir Hıristiyan'ın Özgürlüğü* gibi yeni eserler yazar (Cook, 2017: 26, 131).

Kardinal Cajetan, filmde, Luther'i Türklerin Avrupa'nın doğusuna asker yığdıkları bir dönemde Hıristiyan birliğini bozmakla suçlar ve onun çok eleştirdiği endüljansın gerçekte sıradan insanlar için psikolojik bir rahatlık sağladığını söyler. Ancak Luther, görüşlerinde ısrar edince Papa onu Ocak 1521'de aforoz eder ve Wittenberg Prensi Friedrich'den ülkesinde yaşayan Luther'i kendisine teslim etmesini ister.

Filmde Prens Friedrich, yaşlı, bilge ve aynı zamanda akıllı bir adam olarak resmedilir. Luther'i kendisine teslim etmesini isteyen Papa'ya hayır cevabını verir, sonra da bu konuda destek almak için Kutsal Roma İmparatoru V. Charles ile konuşmaya gider. Ona, imparatorluk geleneklerine ve Alman kanunlarına göre, hiç kimsenin kendi topraklarında savunma hakkını kullanmadan infaz edilemeyeceğini hatırlatır. Bunun üzerine Luther'in Worms'ta yargılanmasına karar verilir.

Filmin en etkili sahnelerinden biri de Luther'in Nisan 1521'de yargılanmak üzere Worms'a giriş sahnesidir. Burada Luther, halkın yoğun bir ilgisi ve desteğiyle karşılaşır. Mahkemede, *Babil Tutsaklığı*, *Hıristiyan Özgürlüğü*, *Hıristiyan Özgürleşmesinde Alman Hareketi* gibi eserlerinde Katolik Kilisesi'ne hakaret etmekle suçlanır. Savunmasında kitaplarını inkâr edemeyeceğini çünkü ederse bunun Hıristiyan inancını da inkâr etmek anlamına geleceğini söyler. Kitaplarının yakılmasına karşı çıkar ve savlarının yazılarla çürütülmesini ister. "Kutsal Kitap tarafından ikna edilmediğim sürece, birbirleriyle çelişen papalar tarafından ikna edilemem" der. Bu sözlerinden sonra Luther, Kutsal Roma İmparatoru tarafından da "sapkın/heretik" olarak tanımlanır ancak köylülerden ve prenslerden çekinen İmparator Luther'e bunun dışında bir ceza veremez. Luther bu prenslerden Friedrich'in himayesi altında İncil'i Almancaya çevirir, görüşlerini anlatmaya ve savunmaya devam eder.

Hem filmde hem de modern çalışmalarda Alman prenslerinin Luther'e verdiği destek önemle vurgulanmıştır. Hatta Kutsal Roma İmparatoru 1530'da bütün Alman prenslerini Augsburg'a Luther'in görüşlerini kabul etmemeleri için çağırdığında, hepsi Luther'e desteklerini devam ettirmiş ve onun savunduğu görüşlerden vazgeçmeyeceklerini bildirmişlerdir.

Reform, filmde de bazı emareleri verildiği üzere Alman Prenslerinin Kutsal Roma'dan bağımsız olmalarına, ayrıca İngiltere gibi ülkelerde kralın Katolik Kilisesi'nden bağıını kopararak, yeni bir kilise kurmasına vesile olmuştur. Ancak aynı zamanda Avrupa'da Katolik ve Protestanlar arasında kanlı savaşların başlamasına neden olmuştur. Erken modern dönemde dini çatışmalar hem ülkelerin içindeki iktidar mücadelelerinde hem de ülkeler arasındaki rekabette müttefiklerin veya düşmanların belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yüzden dini bölünmeleri, ayrı bir başlık altında vermek yerine, mutlak monarşinin simgesi olmuş Fransa'dan ve anayasal monarşinin simgesi olmuş İngiltere'den bahsederken veya tarihi gelişimlerinden kesitler sunarken vermek daha yerinde olur.

Anayasal Monarşi: İngiltere Örneği

Anayasal monarşi deyince ilk akla gelen ülke kuşkusuz İngiltere'dir. Hatta demokrasi geleneğinin bu ülkeden çok eskiden beri var olduğunu belirtmek için 1215'te o dönemki İngiliz Kralı Yurtsuz John'un (1166-1216), kendi yetkilerini meclisle paylaşmayı kabul ettiğinin belgesi olan Magna Carta'ya atıfta bulunmak da âdettendir. Ancak İngiliz tarihine biraz daha yakından bakıldığında, meşruti yönetimin İngiltere'de bile sık sık kesintiye uğradığı ve kralların meclise

zaman zaman müdahale ettiği görülür. İngiltere'deki meclisle kral veya kraliçeler arasındaki bu mücadelede dini çatışmaların önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Katolik kralların Protestan tebaasına baskı uyguladığı ve meclisten gelen muhalefeti Katolik ülkelerle ittifak yaparak alt etmeye çabaladıkları İngiltere'de Katolik kralların müttefiki olarak en çok ismi geçen ülke İspanya'dır.

Erken Dönem İspanya'sı, Coğrafi Keşiflere, birçok şeyin yanı sıra Katolikliği yaymak amacıyla da katılmış, Papa ile dirsek temasını her daim korumuş, Habsburgların bir kolu tarafından yönetilen Kutsal Roma İmparatorluğu ile de bağı olan, sıkı Katolik bir ülke idi. İngiltere'deki iki yönetici hanedandan biri olan Katolik Stuartlarla da hem siyasi evlilikler hem de ortak mezhepten dolayı güçlü bir bağı vardı. İngiltere'de genellikle Protestanlığı kabul etmiş Tudor Hanedanlığı üyelerine karşı Katolik Stuart kral ve kraliçelerini destekleyerek iç karışıklıkların ortaya çıkmasına veya alevlenmesine sebep olmuş bir aktördü.

Bütün bu konulara temas eden, Reform'un İngiltere'deki yansımalarına yer veren en etkileyici filmlerden biri, 1966 yılı yapımı *Her Devrin Adamı*'dir. Esasen İngiliz siyaset bilimcisi, devlet adamı, hukukçusu ve yazarı Thomas More'un (1478–1535) hayatını konu edinen film, bunu yaparken, Tudor hanedanlığından olup, 1509'da İngiltere tahtına oturan 8. Henry'nin (1491-1547) Katolik eşinden boşanabilmek için meclisten ve papadan onay almak amacıyla gösterdiği çabayı ve bu doğrultuda hem içerde hem de dışarıda meselenin Katolik-Protestan çatışmasına ve iktidar mücadelesine dönüşünü de etkileyici bir biçimde ele alır. Thomas More'un yukarıda bahsi geçen boşanma krizi başta olmak üzere birçok konuda kendi doğru bildiği şeyleri savunmasını ve bu uğurda ödediği bedelleri aktarır. Film, bu özellikleri itibariyle anayasal monarşi konusunun ele alındığı tarih derslerinde konuyu ayrıntılı ve farklı bir biçimde sunan, alternatif bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle, Reform dönemindeki İngiltere'deki anayasal monarşide kralın hem meclisle hem de Katolik Kilisesiyle olan ilişkisine "içerden" bir bakış açısı sunan önemli bir görsel araç olarak kullanılabilir.

Filmde, 8. Henry'nin ölen abisinin eşi ve aynı zamanda İspanya kraliyet ailesinin bir üyesi olan yengesi Katerina ile zorla evlendirildiği, daha sonra Anne Boleyn isimli bir kıza âşık olduğu ve onunla evlenmek için de Katerina ile boşanmak istediği belirtilir. Ancak kralın bu boşanmayı gerçekleştirmek için meclistekilerin onayını alması gereklidir. Bu dönemde Kraliyet Meclisi üyesi olan ve hem dürüstlüğü hem de Katolikliğe olan güçlü inancıyla bilinen Thomas More, kralın Katerina'dan boşanmasına sıcak bakmaz. Kral, Papa'yı ikna etmek için aracı

olmasını isteyince de kabul etmez. Hem More gibi isimlerin itirazı hem de Katolik Kilisesi'nin tepkisi üzerine 8. Henry İngiltere'de Katolik Kilisesi'ni lağveder ve yerine Anglikan Kilisesi'ni kurar. Kendisini de İngiltere Kralı olarak, Anglikan Kilisesi'nin başı ilan eder. More'u ve diğer muhaliflerini dize getirmek için, bu yeni durumun bütün Kraliyet Meclisi üyeleri tarafından onaylamasını şart koşar. Ama bunu da kabul etmeyen More, kralın otoritesini reddetmekten ve vatana ihanetten suçlu bulunur ve 1534'de idam edilir.

Filmde 8. Henry'nin Katolik Kilisesi'ni ve ısrarla ona bağlı kalanları karşısına almasının sebebi olarak sadece Katerina ile boşanamaması öne çıkartılır. Oysa modern çalışmalarda bahsedildiği üzere, konunun ekonomik bir boyutu da vardır. 8. Henry döneminde İngiltere ekonomik bir krizle karşı karşıya kalmış ve 8. Henry Katolik Kilisesi'nden kendisine maddi anlamda yardım etmesini istemiştir ama bu yardım isteği cevap bulmamıştır. Bunun üzerine Henry ülkesindeki Katolik Kilisesi'ni sonlandırmış ve bütün topraklarına ve zenginliklerine el koymuştur.

Bu filmde dikkati çeken en önemli konu Anglikan/Protestan bir kralın, kendisinin de çok güvendiği, değerli bir hukukçu ve devlet adamı Thomas More'u Katolik inancına sıkı sıkıya bağlı kaldığı ve yeni kiliseyi tanımadığı için gözden çıkarması ve idam ettirmesidir. İkinci önemli husus, İngiltere'nin, kralın yetkilerini kısıtlayan bir meclise sahip, anayasal monarşiyle yönetilen bir ülke olmasına rağmen, gerçekte meclisin kral üzerinde çok fazla söz sahibi olmamasıdır. Mecliste More'u destekleyenler de vardır ancak kralı destekleyenler veya desteklemek zorunda kalanlar çok daha fazladır. Dolayısıyla meclis kralın otoritesine hükmeden bir kurum olmaktan çok, iktidarı kralla paylaşan, hatta bazen onun otoritesine boyun eğmek zorunda kalan bir yapıdır. Bu durumun ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden birisi Reform'dur. Reform, sadece Alman prenslerine değil, İngiltere örneğinde görüldüğü üzere, yeni bir kilisenin kurulmasıyla bazı krallara da güç katan bir gelişmedir.

Katolik-Protestan çatışmasının ve kral-meclis rekabetinin öne çıktığı ve İngiltere'nin tarihi süreci hakkında bilgiler veren ve bu bildiride incelenen diğer filmler de *Elizabeth* ve *Elizabeth Altın Çağ*'dır. *Elizabeth* isimli film, aynı adlı kraliçenin hikâyesini konu alır. 8. Henry ile Boleyn Kızı Anne'den doğma Elizabeth (1533-1603), Tudor Hanedanlığının tek varisidir. Ama babası öldüğünde tahta o değil, Henry'nin Katerina'dan olma kızı Mary Stuart geçer. Sıkı bir Katolik olan Mary, Protestanlara zulmeden, İngiltere'de Papa'nın ve Katolik Kilisesi'nin bir aracı gibi işlev gören bir kraliçedir.

Film, Papa'nın ve Katolik Kilisesi'nin otoritesini reddettikleri için bir grup Protestan'ın işkenceye maruz kaldığını ve sonra da işkence altında verdikleri ifadeye istinaden diri diri yakılarak idam edildiğini gösteren bir sahne ile başlar. Filme göre Mary'nin ve diğer bütün Katoliklerin en büyük korkusu, Henry'nin diğer kızı Protestan Elizabeth'in başa geçme ihtimalidir. Bu olasılığı ve Elizabeth'i ortadan kaldırmak isteyen Mary ve destekçileri, Elizabeth'i Thomas White ve diğer bazı devlet adamlarıyla birlikte Kraliçeye karşı komplo kurmakla itham ederler ama iddialarını ispatlayamazlar.

Elizabeth'e göre bu kısaçtan çıkmanın en iyi yolu, mecliste Katolik-Protestan birliği için bir oylama yapmak ve Roma ile İngiltere'nin aleyhinde iş birliği içinde olanları idam ettirmektir. Mary ve onun büyük destekçisi Norfolk Dükü de idam edilenler arasındadır. Protestan Elizabeth-Katolik Mary çekişmesinde meclisin Protestan varisin yanında yer alması ilginçtir. Bu desteğin sağlanmasında ve Elizabeth'e karşı komplo girişimlerinin başarısız olmasında Sir Francis Walsingham (1532-1590) gibi bir devlet adamının rolü büyüktür.

İngiltere'nin bu dönemde karşısındaki en büyük tehdit İspanya'dır. İspanya, Coğrafi Keşiflere ilk destek veren ve bundan hayli kazançlı çıkan bir devlettir. Ancak Amerika kıtasından kazandıklarını yatırıma dönüştüremeyen, bu yüzden ekonomik olarak giderek güç kaybetmeye başlayan, siyasi konularda ise Papa ve Katolik Kilisesi ile birlikte hareket eden, inanç özgürlüğü konusunda sorunlar çıkartan bir ülkedir. Hem *Elizabeth* hem de *Elizabeth Altın Çağ*'ın temel konusu, İngiltere-İspanya rekabeti ve bunun altındaki Katolik-Protestan çekişmesidir.

Bu çekişmenin alevlenmesinde *Elizabeth Altın Çağ*'da gösterildiği üzere Amerika kıtasından gelen değerli mallarla yüklü İspanyol gemilerine İngiliz korsanlar ve denizciler tarafından el konulmasının da önemli bir etkisi vardır. Bu korsanlardan biri de Kuzey Amerika'daki bir bölgeyi İngiliz Kraliçesi adına fetheden ve oraya Elizabeth'in lakabı Virgin (Bakire)den dolayı Virginia adını veren Walter Raleigh'dir.

İngiliz-İspanyol çatışması giderek artar ve 1588'de bir savaşa dönüşür. Filmde, İspanya karşısında oldukça zayıf bir güce sahip olduğunu gören Elizabeth'in, savaşı kazanmak için farklı yollara başvurduğu görülür. Bunlardan en önemlisi, "Üzerime gelen İspanyol donanması, engizisyonu da beraberinde getiriyor. Başarılı olurlarsa, İngiltere'de ne vicdan ne de düşünce özgürlüğü kalır. Bu yüzden bu savaşı kaybetmemeliyiz" sözlerinden de anlaşılacağı üzere, savaşı özgürlükler için yapılan veya kazanılması gereken bir savaş olarak lanse etmesidir.

İşçilerin ve köylülerin işlerini ve topraklarını bırakıp silahlanmalarını, bütün mahkûmların serbest bırakılmasını emretmek; kısaca topyekûn bir seferberlik ilanı, savaşı kazanmak için başvurduğu diğer bir yöntemdir. Ancak İngiltere'nin savaşı kazanmasının nedeni bu hazırlıklardan çok, denizdeki gelişmelerdir. Rüzgârın da yardımıyla İngiltere, İspanyol donanmasının içine alev topuna dönen birkaç gemi göndermiş ve bu gemiler aracılığıyla bütün İspanyol donanmasının Thames'a ulaşmadan açık denizde yanmasına sebep olmuştur. Armada Deniz Savaşı adıyla tarihe geçen bu savaşta alınan yenilgi, filmde de vurgulandığı üzere, İngiltere'nin yükselişinin, 1556'dan beri Felipe'nin idaresinde bulunan İspanya'nın ise çöküşünün başlangıcını teşkil etmiştir.

Bununla birlikte İngiltere'de halkın iç savaşın eşine geldiği, kralla meclisin karşı karşıya kaldığı başka dönemler de olmuştur. Bunlardan en önemlisi 1640'larda başlayan ve 1660'larda biten kriz dönemidir. 1603'te Elizabeth'in ölümüyle Tudor Hanedanlığı son bulmuş, bunun üzerine Stuart hanedanlığından isimler tahta geçmiştir. Stuartlar bu tarihten, özellikle de 1620'lerden sonra tepki çeken birçok politika uygulamışlar, ticaretin gelişmesini ihmal etmişler, muhalifleri mahkeme edilmeden hapsedmişler, orta sınıfı ağır vergilere boğmuşlar ve daha da önemlisi bunu parlamentonun onayı olmadan yapmışlardır. Bu keyfi ve hukuk dışı politikalar, I. Charles (d. 1600-ö.1649/tahtta olduğu yıllar 1625-1649) döneminde giderek artmıştır.

Charles, uzun süredir göz ardı ettiği parlamentoyu, 1640'ta patlak veren İskoç isyanı üzerine toplantıya çağırılmış ve parlamentodan isyanı bastırabilmek için gereken askeri harcamalara kaynak sağlayabilmek için vergileri arttırmasını istemiştir. Ancak İngiliz parlamentosunun iki bölümünden birini oluşturan ve Protestanlar/Püritenler tarafından kontrol edilen Avam Kamarası, vergi artırımına itiraz etmişlerdir. Charles buna ön ayak olan, aralarında Cromwell'in de bulunduğu bir grup lideri tutuklatınca da İngiltere'de 7-8 yıl sürecek bir iç savaş başlamıştır. 1970 yılı yapımı *Cromwell*, Avam Kamarası ile Kral arasında çıkan ve halk tabanına yayılan bu iç savaşı anlatır. Tarihi gerçekliklere uygun, sade bir dilin hâkim olduğu yapım, tarih eğitiminde yararlanılabilecek bir belgesel niteliği taşır.

Film, Lordlar Kamarasından olup, krala yakın Manchester Dükü gibi bazı isimlerin halka ait topraklara kralın verdiği yetkiye dayanarak el koyduğunu gösteren bir sahneyle başlar. Hem Avam Kamarası üyesi hem de zengin bir toprak sahibi olan Cromwell buna karşı çıkar. Filmin en başından sonuna kadar Cromwell, hukukun üstünlüğüne inanan ve yönetimde de kraldan

çok halkın seçtiği temsilcilerden oluşan meclisin etkili olması gerektiğine inanan bir siyasetçidir. Ayrıca Reformdan sonra Protestanlığı seçmiş olan Cromwell, İngiltere'nin Protestan bir ülke olduğuna ve öyle kalması gerektiğine inanmaktadır. İngiliz kiliselerdeki Katolik Kilisesi'ni andıran her türlü sembol, şatafata da karşıdır. Bunlara inananlarla, aksini düşünen kral arasında çıkan savaşta kaybeden taraf kral olur ve Charles vatana ihanetten yargılanarak bir zamanlar karşı çıktığı, yok saydığı parlamento tarafından idama mahkûm edilir. Filmde, İngilizlerin kral idam edildikten sonra Cromwell'i başa getirmeye çalıştığı ama Cromwell'in buna karşı çıktığı aktarılır. Ancak meclisteki yolsuzlukların giderek artması üzerine Cromwell, 1655'te yönetime el koyar ve 1660'da ölümüne kadar da yönetimde kalır. İngiltere'deki meclis, kralların gücünü törpüleyen ve denetleyen bir kurum olarak varlık gösterirken, yanı başındaki Fransa'da parlamento ise Fransız kralları veya kraliçeleri tarafından yok sayılan, onların gölgesinde kalmış, hatta hemen hiç referansta bulunulmayan bir kurum görüntüsü verir. Bunun nedeni de Fransa'daki mutlak monarşidir.

Mutlak Monarşi ve Fransa Örneği

Erken Modern Fransa'sı, dini kaynaklı siyasi otoritenin hâkim olduğu, kendini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olarak lanse eden kral veya kraliçelerin yönettiği bir ülkeydi. Bu sistemin en önemli sacayağı, kralın veya kraliçenin yönetme gücünü taç giydirmek suretiyle meşru kılan Katolik Kilisesi idi. Bir diğer sacayağı ise hem ordunun hem de bürokrasinin en üst kademelerini dolduran ve burjuvanın yükselişine kadar ülkenin en eğitimli ve zengin sınıflarından olan toprak sahibi aristokratlardı. Bu iki sacayağı üzerine oturan sistem, Erken Modern dönemin sonuna kadar devam etse de zaman içerisinde bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi, ilginçtir ki, ülkedeki ekonomik sıkıntılar veya siyasi krizlerden ziyade, dini bölünme ve çatışmalardı. Bu konu tarih kitaplarında çok fazla vurgulanmaz. Ancak beyaz perdeye yansıyan tarihte buna oldukça önem verilmiş ve dönemi anlatan birçok filmde dinsel çatışmaların toplumda yarattığı bölünme ve ayrışmaya vurgu yapılmıştır.

Din veya mezhep savaşlarının ele alındığı filmlerden biri de Fransız Kralı 9. Charles'ın kız kardeşi Margaret'ten adını alan *Kraliçe Margot* isimli filmidir. Film, küçük yaşta tahta oturan kral 9.Charles'ın (d.1550-ö.1574/taht dönemi, 1560-1574) döneminde Fransa'da yaşanan mezhep savaşlarını ele alır. Filmde, Charles'ın annesi Catherine de Medici, kızı Margot'u ülkesindeki Protestan-Katolik çatışmasını engellemek amacıyla Protestanlığı kabul etmiş Navarre Prensi Henry ile evlendirir çünkü ona göre, "bir evlilik ve bir savaş, tüm Fransızları

birleştirecek” bir formüldür. Ancak bu evlilik iki tarafın da istemediği, hatta Katoliklerin ve Protestanların karşı çıktığı bir durumdur. Netice itibariyle bu evliliğin gerçekleştiği 24 Ağustos 1572’de Fransa’da büyük bir mezhep savaşı yaşanır ve yaklaşık 30.000 Protestan Katolikler tarafından katledilir. Fransa’daki bu dini çatışmalar 1572’den sonra da devam eder ve Fransız ulusal bütünlüğünü ve birliğini tehdit eder. Fransa’da beklenen dini “barış,” Protestanların inanç özgürlüğünü garanti eden 1598 tarihli Nantes Fermanı ile gelir ve Fransa’da merkezi otoritenin, mutlak monarşinin güçlenmesine katkıda bulunur.

Fransa’daki mutlak monarşinin güçlenmesine katkıda bulunan bir diğer etken de merkezin gücünü arttırmak için her türlü yola başvuran Kardinal Richelieu (d. 1585-ö. 1642) gibi başbakanlardır. Modern çalışmalarda Richelieu, Fransa’nın Avrupa’nın en güçlü ülke olması için çaba sarf eden, 1550’lerden sonra mezhep savaşlarıyla yara alan Fransa’da mutlakiyetin kendi küllerinden doğmasına vesile olan bir siyasetçi olarak tanımlanır. Mutlakiyeti güçlendirmek için işe karar alma organlarının gücü azaltmakla başlayan Richelieu, eyaletler üzerindeki kraliyet otoritesi arttırmak için buralara krallığı eyaletlerde temsil etme hakkına sahip *intendant* adı verilen yöneticiler atamış; Ayrıca parlamentonun yetkilerini azaltmıştır. Örneğin; 1631’de siyasi tutukluları yargılama yetkisi olan bir mahkeme kurmuş ve bu yetkiyi parlamentonun elinden almıştır. 1635’te ise büyük memurlukların satışı işlemini parlamentoya uygulamış ve sandalyeleri alınır-satılır hale gelen parlamentonun saygınlık kaybetmesine neden olmuştur (Lee, 2009: 160-168).

Fransız yazar Aleksandr Dumas’ın aynı isimi romanından beyaz perdeye uyarlanan *Üç Silahşorlarda* ise Kardinal Richelieu’nin bu özelliklerden ve politikalarından hemen hiç bahsedilmez; Aksine, 1624’te Başbakan olan Richelieu, tahtta 13. Louis (1601-1643/tahtta olduğu dönem 1610-1643) gibi genç bir kralın bulunmasından istifade ederek, onu tahttan indirmeyi planlayan, bunun için de suçlularla iş birliği yapan, kralın özel muhafızları olan silahşorlara savaş açan bir siyasetçi olarak tasvir edilir. Aynı zamanda Kardinal, unvanı, boynundaki haç işareti ve üzerindeki cübbesine rağmen, dinin yasakladığı şekilde kadınlarla birlikte olan ve hatta kraliçeye kur yapan ahlaksız bir adam olarak resmedilir. Ayrıca Protestanlara baskı uygulayan bağnaz bir Katolik olarak tanımlanır. Bu yönüyle modern çalışmalarla ters düşen *Üç Silahşorlar*, tarihe ışık tutan bir kaynak olmaktan çok, bazı tarihi olayları fantastik bir biçimde anlatarak, tarihe ilgi uyandıran bir araç işlevi görür.

Sonuç

Bu çalışmada sunulmaya çalışıldığı üzere, filmler hem tarihi bilgiler sunan hem de izleyicilerin analiz yeteneklerinin ve tarihsel düşünme becerilerinin gelişimine katkı yapabilecek, hayal gücüne de hitap eden birer kaynak olmaları hasebiyle tarih öğretiminde kullanılabilecek etkili birer araçlardır.

Bu makalede tarihi bir kaynak olarak ele alınıp analiz edilen ve ele aldıkları konularla ilintili olarak bazı kesitlerine yer verilen filmlerden de yola çıkarak, Erken Modern Döneme dair bazı değerlendirmeler yapılabilir.

Paul Hazard, Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme isimli eserinde Reformun değişimi başlatan en önemli gelişme olduğunu belirtir (Hazard, 1999). Bu, Reformdan sonra Avrupa'da yaşanan fırtına, mezhepsel savaşlar ve sonrasında gelen Aydınlanma Çağı göz önüne alınırsa, çok daha yanlış değildir. Nitekim bu bildiri incelenen filmlerde en çok vurgulanan ve hepsinde ortak payda olan konulardan birisi mezhepsel farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar/savaşlardır. Bu bağlamda genellikle savaşı ya da çatışmayı başlatan veya körükleyen Reformla birlikte güç kaybetmeye başlayan ve gücünü yeniden tesis etmek isteyen Katolik Kilisesi veya onun İspanya gibi Katolik ortaklarıdır. Belki de Erken Modern Dönemde Katolik Kilisesi'nin görece en iyi ilişki içinde bulunduğu grup Mikangelo gibi sanatçılardır. Bu da Katolik Kilisesi'nin sanatı dini görüşlerini yaymak için bir araç olarak düşünmesi ve bu yüzden sanata ve sanatçılara finansal anlamda destek olmasındandır. Ama sanatçılarla bile insana ve Tanrıya bakışı konusunda karşı karşıya gelir. Katolik Kilisesi'nin bu yönü, *Zevk ve İstirap* filminde etkileyici bir biçimde anlatılmıştır.

Filmlerden ve modern çalışmalardan çıkarılabilecek ikinci önemli sonuç, Erken Modern Dönemde mutlak monarşilerin bile yüzde yüz mutlak olmadığıdır. Her ne kadar Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker gibi araştırmacılar, Yeniçağı kral-devlet çağı olarak tanımlasalar da (Ağaoğulları ve Köker, 2017), İngiltere gibi ülkelerde kralın otoritesini kısıtlayan bir meclis, Fransa gibi ülkelerde ise onlara yön veren Kardinal Richelieu gibi Başbakanlar veya Elizabeth'e danışmanlık yapan Sir Francis Walsingham gibi devlet adamları vardır. Konuyla ilgili olarak bu çalışmada analiz edilen filmler, perde arkasında olup, sahnedekilere etki eden bu tarihi

kişiliklere yer vermesi ve bunların monarşilerdeki etkisini göstermesi açısından tarih öğretimi bağlamında önemli bir kaynaktırlar.

Son olarak, Rönesans, Erken Modern dönemde bütün gelişmelerin ortak paydasıdır. Bu dönemde ortaya çıkan hemen her gelişmeye hem zemin hazırlamış hem de hemen he türlü gelişmeden beslenmiştir. Pusula, harita ve coğrafya bilgisi olmadan Coğrafi Keşifler olamayacağı gibi, matbaasız bir Reform gelişemezdi. Bu ikisi olmadan da merkezi krallıklar güçlenemezdi. Ama sanatçılara, yazarlara ve hatta reformculara destek veren krallar, prensler ve hatta sanat bağlamında Papalar olmasaydı da Rönesans ve Reform bu kadar güçlü ve hızlı bir şekilde yayılmazdı. Rönesans'ın bu özelliği filmlerde açıkça vurgulanmaz, satır aralarında verilir. Bu yönüyle tarihsel düşünme becerilerini ve analiz yeteneğini test eder nitelikte izleyici tarafından keşfedilmeyi bekler.

Kaynakça

Ağaoğulları, M. A., Köker, L. (2017). *Kral-devlet ya da ölümlü tanrı*. Ankara: İmge.

Aktekin, S. Çoban, Z. (2012). Tarih derslerinde tarihi film ve dizilerin kullanımına ilişkin öğretmen ve öğrenci görüşleri: Trabzon örneği. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 13, ss. 141-160.

Bozkurt, N., Bayındır, N. (2015). Öğretmen adaylarının tarih eğitiminde popüler olan tarih yapımları hakkındaki görüşleri. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2/4, ss. 205-215.

Briley, R. (2002). From the editor: Teaching film and history. *OAH Magazine of History*, 16/4, ss. 3-4.

Carlyle, T. (1843). *Past and present*. London: Chapman and Hall.

Chambers, M. Barbara Hanawalt, B., Rabb, T. K., Isser, W., Grew, R. (1999). *The western experience*, seventh edition, volume II: since the sixteenth century. Boston, New York: McGraw-Hill College.

Cook, D. D. editor (2017). *Luther on leadership: Leadership Insights from the great reformer Eugene*. Or.: Wipf & Stock.

Çengen, N., Özcan D. (2013). Günümüz ortaöğretim 10. sınıf tarih ders kitabı ile muhteşem yüzyıl isimli televizyon dizisindeki "Kanuni Sultan Süleyman dönemi" söylemlerinin gösterge bilimsel açıdan karşılaştırılması. *Turkish History Education Journal, 2/1, ss. 76-101*.

Demircioğlu, İ. H. (2007). Tarih öğretiminde filmlerin yeri ve önemi. *Bilig, 42, ss. 77-93*.

Duckworth, J. B. (1978). Education through film: A new approach to learning. *The Phi Delta Kappan, 60/4, ss. 303-304*.

Elliott, B. J. (1977). Genesis of the history teaching film. *Teaching History, 19, ss. 3-6*.

Finlay, R. (2008). *Venice Besieged: Politics and diplomacy in the Italian Wars, 1494–1534*. Aldershot: Ashgate.

Goldin, I., Kutarna, C. (2016). *Age of discovery: Navigating the risks and rewards of our new renaissance*. New York: St. Martin's.

Gwynne T., Willis, I. (1974). The role of feature films in the teaching of history. *Teaching History, 3/11, ss. 204-208*.

Hazard, P. (1999). Batı düşüncesindeki büyük değişme, Çev. Erol Güngör. İstanbul: Ötüken.

Ishikawa, C. A. (Edt) (2004). *Spain in the age of exploration, 1492-1819*. Nebraska: University of Nebraska.

Jackson, M. A. (1970). The future role of films in history. *The History Teacher, 3/3, ss. 10-22*.

Jackson, M. A. (1973). Film as a source material: Some preliminary notes toward a methodology. *The Journal of Interdisciplinary History, 4/1, ss. 73-80*.

Kaes, A. (1990). History and film: Public memory in the age of electronic dissemination. *History and Memory, 2/1, ss. 111-129*.

Kaya, R., Günal, H. (2015). Tarih öğretmenlerinin muhteşem yüzyıl dizisi özelinde tarih konulu film ve dizilerin öğretimde kullanımına yönelik görüşleri. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi, 4/1, ss. 1-48*.

- Kishlansky, M. A., Geary, P., O'Brien, P. (1997). *Civilization in the West: Since 1789*, 3rd Edition. New York: Longman.
- Lee, S. J. (2009). *Avrupa tarihinden kesitler, 1494-1789*. Çeviren Ertürk Demirel. Ankara: Dost.
- Lieberfeld, D. (2007). Teaching about war through film and literature. *Political Science and Politics*, 40/3, ss. 571-574.
- Love, R. S. (2006). *Maritime exploration in the age of discovery, 1415-1800*. Westport, Conn.: Greenwood.
- Luther, M. (1883). *First principles of the reformation; or, the ninety-five theses and the three primary works of Luther translated into English*. London: J. Murray.
- Luther, M. (2006). *Concerning Christian liberty; with Letter of Martin Luther to Pope Leo X*, [S.l.]: Project Gutenberg.
- Michalczyk, J. J. (1976). The teaching of French civilization through film on the university level. *The French Review*, 50/2, ss. 227-235.
- Nunn, G. E. (1935). *The Imago Mundi and Columbus*. *The American Historical Review*, 40/4, ss. 646-661.
- Ocak, G., Selimoğlu, S. (2016). Tarih öğretiminde tarih dizilerinin kullanımına ilişkin öğrenci görüşleri-nitel bir analiz-. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 24/1, ss. 431-452.
- Ooten, M. ve Trembanis, S. (2007). Filming Eugenics: Teaching the history of Eugenics through film. *The Public Historian*, 29/3, ss. 145-155.
- Öztaş, S. (2008). Tarih öğretimi ve filmler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16/2, ss. 543-556.
- Öztaş, S. Anıl, N. K., Kılıç, B. (2013). Tarihi film veya tarihi dizilerin tarihe ilgiyi arttırmada etkisine ilişkin MYO öğrencilerinin görüşleri. *Electronic Journal of Vocational Colleges*. UMYOS Özel Sayı, ss. 107-120.
- Öztaş, S. (2015). Tarih öğretiminde tarihî film ve tarihî dizilerin kullanılmasına ilişkin tarih bölümü öğrencilerinin görüşleri (Kırklareli Üniversitesi örneği). *Turkish History Education Journal*, 4/2, ss. 1-37.
- Perry, M. (1997). *Western civilization. A brief history*. Volume II: From the 1400s. Boston, New York: Houghton Mifflin Company.

- Pfaff, F. (2014). Film and the teaching of foreign languages and cultures. *CLA Journal*, 57/4, ss. 279-284.
- Pinhey, L. (2002). Using film to teach history: An ERIC/ChESS sample. *OAH Magazine of History*, 16/4, ss. 45-47.
- Raack, R.C., Smith, A. M., Raack, M. L. (1973). The documentary film in history teaching: An experimental course. *The History Teacher*, 6/2, ss. 281-294.
- Rachewiltz, I. (1972). *Prester John and Europe's discovery of East Asia*. Canberra: Australian National University.
- Randell, K. and Tarr R. (2008). *Access to history: Luther and the German Reformation 1517-55*, 3rd Edition. London: Hodder Education.
- Roberts, M., Wolfson, R. (1977). Teaching with film. *History*, 62/205, ss. 249-251.
- Shaw, C. (1993). *Julius II: The Warrior Pope*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Stoddard J. D., Marcus, A. S. (2010). More than "showing what happened": exploring the potential of teaching history with film. *The High School Journal*, 93/2, ss. 83-90.
- Sturma, M. (2001). Teaching American history with feature film. *Australasian Journal of American Studies*, 20/1, ss. 66-75.
- Washington, I. (1828). *A history of the life and voyages of Christopher Columbus*. New-York: G. & C. Carvill.
- Weinstein, P. B. (2001). Movies as the gateway to history: The history and film project. *The History Teacher*, 35/1, ss. 27-48.